

Pregledni rad

UDK 821.163.44-1.09Zogović R.

**Sofija KALEZIĆ (Podgorica)**

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

pgstudio@t-com.me

## **POETIKA RADOVANA ZOGVIĆA**

Radovan Zogović (1907-1986) rođen je u Mašnici kod Andrijevice. Osnovnu i srednju školu pohađao je u Beranama, Peći i Tetovu. Bio je član Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, djela su mu prevedena na oko deset svjetskih jezika, a i sam se bavio prevodilačkim radom. Ovaj se autor u literaturi javio oko 1925, kao beranski srednjoškolac osamnaestogodišnjak.

Zogović je ponikao iz siromašne seljačke porodice, kakve su bile i većina drugih predratnog vremena na crnogorskom tlu. Prva četiri razreda osnovne škole učio je u tri države. Prvi razred završio je u Kraljevini Crnoj Gori, drugi pod austrougarskom okupacijom, a treći i četvrti u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Budući da je bio nesmirenog duha, a da je proveo mladost u vremenu koje je tražilo promjene, obilježen je kao opasan po državu i izbačen iz pečke gimnazije. Osmi razred završio je u Tetovu, nakon čega je upisao Filozofski fakultet u Skoplju. Godina upisa bila je ujedno i prva godina vladavine kralja Aleksandra.

Fakultet je završio 1933. godine, da bi se intenzivno bavio različitim vidovima pisane riječi u predstojećim vremenima velikih političkih, društvenih i ideoloških promjena. Izdaje almanah *1930. na jugu*. Nakon završetka studija, s makedonskim pjesnikom Kostom Racinom umnožava list *Iskra*, zbog čega je otpušten s posla. Tokom studentskih dana upoznao se s marksističkom literaturom, ušao u radnički pokret i postao komunista. Prof. dr Sofija Kalezić u radu *Poetika Radovana Zogovića* pruža uvid u kompletan stvaralački opus ovog književnika, kojeg ni 16 godina društvene izolacije nijesu spriječili da otkriva nove svjetove putem pisane riječi.

Ključne riječi: *poezija, proza, kritika, romani, rat, revolucija, izolacija*.

Radovan Zogović je tokom 1930-ih, uz Milovana Đilasa, ispred KPJ, jedan od glavnih protagonista polemičkog sukoba s Miroslavom Krležom („sukob na književnoj ljevici“) oko diskursa i estetike savremene književnosti. Poslije 1948. se kao ubijedeni marksista i simpatizer SSSR, povukao s visokih dužnosti u Jugoslaviji. Njegova pozicija u revolucionarnom pokretu socijalne literature veoma je značajna – za dvadesetak godina, koliko je potrajala ova faza u njegovom radu (1928 -1948), on se stvaralački ogledao u dva najvažnija žanra svoga vremena – u poetskim i kritičkim tekstovima. Svoj kreativni profil uzgredno je dopunjavao i drugim formama, u kojima se ogledao i u poznijim godinama – prozom i prevodilaštvom. Rano se počeo baviti revolucionarnom djelatnošću i književnim radom, pa se u prvim poslijeratnim godinama nalazio na značajnim političkim funkcijama. Godine 1948. došlo je do ideološkog mimoilaženja s članovima Komunističke partije Jugoslavije, nakon čega je narednih šesnaest godina isključen iz javnog života i lišen mogućnosti da objavljuje.

Glavna ostvarenja su mu: antologija *Crnogorske epske pjesme raznih vremena* (1970), zbirke pripovjedaka *Pejzaži i nešto se dešava* (1968), *Noć i pola vijeka* (1978), izbor *Pripovijetke*, priredio Milorad Stojović (1985), roman *Kožuh sa pola rukava* (1985), zbirke pjesama *Plameni golubovi* (1937), *Pjesma o biografiji druga Tita* (1944), *Prkosne strofe* (1947), *Došljaci - pjesme Ali Binaka* (1958), *Artikulisana riječ* (1965), *Žilama za kamen* (izbor, priredio Vasilije Kalezić, 1969), *Lično, sasvim lično* (1971), *Knjažeska kancelarija* (1976), *Povremeno zauvijek* (1985), *Nepokornost sna* (izbor, 2001); *Tri članka o srpskom eposu : pokušaji popularizacije i primjene jednog novog shvatanja srpskog eposa* (1937), *Preporađanje Bugarske* (1945), *O našoj književnosti, njenom položaju i njenim zadacima danas* (1946), *Na poprištu* (1947), *Primjer kako ne treba praviti „primjere književnosti“* (1947), *Njegoševa poema o borbi i slobodi* (1947), *Usputno o nezaobilaznom* (1983), *Postajanje i postojanje* (posthumno publikovano, priredila Vera Zogović, 1993) i druga.

Sredinom šezdesetih godina objavljena je njegova studija *Junačke pjesme i vlastela*, da bi se pet godina kasnije pojavila antologija *Crnogorske epske pjesme raznih vremena*, sa studioznim predgovorom, koji je kasnije svoje mjesto našao u knjizi *Usputno o nezaobilaznom*. Titogradski Grafički zavod štampao je antologiju *Crnogorske epske pjesme raznih vremena* (1970), s obimnom studijom Radovana Zogovića. “U antologiju su ušle pjesme”, naglašava Danilo Radojević, “koje, po Zogovićevim estetskim kriterijumima, imaju svoju umjetničku vrijednost i originalnost... Neliterarni pristup crnogorskoj poeziji doveo je do njenog negiranja kao riznice umjetničkih slika i likova iz crnogorske istorije, tj. njezinu “specifičnu istoričnost”... Do čega dovodi odsustvo

estetske analize, a s druge strane vještačko odvajanje poezije od istorije naroda u kojemu je nastajala, Zogović je pokazao na više primjera.” (2003: 65)

Radojević smatra šturim i nedorečenim objašnjenje Bogdana Popovića koje je istakao u tekstu napisanom u maniru tzv. studija slučaja - *O poslednjim stihovima pesme “Banović Strahinja”*, da “Ban prašta zato što prašta”: “Tijem istoričarima književnosti nije jasan Strahinjin viteški postupak jer su zanemarili bitnu činjenicu, da je to pjesma koja odražava tradicionalnu crnogorsku etiku po kojoj je sramota ubiti fizički slabije biće, ženu; zato što je po crnogorskom običajnom pravu ženska glava bila skuplja od najskuplje muške.” (67–68) U skladu s ovom tezom, Radojević ističe da i junaci u pjesmi *Ženidba Maksima Crnojevića* ispoljavaju važne karakteristike crnogorske psihičke konstitucije i nacionalnog duha.

Od prvih oglašavanja do početka rata, Zogović je publikovao oko stotinu pjesama i sedamdesetak različitih kritičkih priloga. Istovremeno, može se govoriti o tek začetom proznom i prevodilačkom radu, jer je u ovim sferama u navedenom periodu ostvario ukupno samo desetak posebnih jedinica. Zogovićeva prva književna oglašavanja potiču s polja socijalne literature. “Posmatrano iz današnje perspektive“, navodi Rajko Cerović, „poezija istaknutog crnogorskog pjesnika, prevodioca, esejiste, proznog pisca i strasnog polemičara Radovana Zogovića, provocira na novo preispitivanje čitave književne epohe čija je Zogović bio jedna od ključnih stvaralačkih individualnosti. Nije teško pogoditi da je riječ o gotovo dominantnoj poetici takozvanog socijalnog usmjerenja između dva svjetska rata, koja je, oslobodilačkom borbom 1941–1945, i u ranim poslijeratnim godinama dobila atribut oficijelne škole i stila.“ (2003: 47) Cerović smatra da, dok je za pisce drugih južnoslovenskih naroda socijalna literatura mogla biti poželjni politički trend ili književna moda, dotle je za crnogorske pisce prihvatanje takve poetike i estetskog angažmana predstavljalo dragocjen preokret koji je dao visok književni rezultat.

Pisci socijalne literature, od Rista Ratkovića i Mirka Banjevića do Radovana Zogovića i Nikole Lopičića, označili su raskid s folklorno-romantičarskom tradicijom i kraj oponašanja neospornih i klasičnih vrijednosti oličenih u djelu Petra I, Njegoša, Ljubiše i Miljanova.

Afinitet za narodni život i narodne teme kod Zogovića javlja se ukorijenjen od ranih stvaralačkih godina, što je uslovljeno njegovim porijeklom, patrijarhalnom kulturom i karakterom borbe za opstanak. Interesovanje za narodne umotvorine, izvorno i nezapisano usmeno stvaralaštvo, bilo je prisutno u raznim narednim fazama, takoreći bez prekida, čitavog njegovog radnog vijeka.

Poetički Zogović je bio okrenut, naročito u prozama, realističkom prosedeu, čije je motive crpio iz životne stvarnosti, po čemu je lako uočiti njihov realistički karakter. Svoja shvatanja realizma on je formirao između 1932. i

1940. godine, mada to nije činio u obliku studija, niti teorijskih traktata. Viđenja navedenog problema izražavao je fragmentarno, u većem broju tekstova, najčešće kao kritičko ili polemičko reagovanje na neki prethodni izazov.

Slobodan Kalezić smatra da je „Zogović sistematski gradio svoju teorijsku viziju literature datog vremena. Teorijski osmišljeno pitanje realizma, produbljeno je pitanjem odnosa sadržine i forme, u okviru kojeg je polazio od prevladavanja stare dihotomije između ova dva pojma - ako nijesu jedno, sadržina i forma su dati u jednom. Zalažući se za *novi realizam*, on je imao na umu određena istorijska iskustva, koja su u istom vremenu doživljavala sintezu i kristalizaciju. Ističući u prvi plan saznavnu funkciju književnosti, realističku sintezu novog tipa je vidio kao model u kojem se dijalektički prožimaju i uzajamno obogaćuju marksizam kao spoznavna osnova i realizam kao književni metod.“ (1998: 173–174)

Ova ideja istovremeno je mogla nastati i kao refleks uticaja sovjetske teorije i prakse. U shvatanju borbene varijante realizma polazio je od uvjerenja da literatura najbolje može da služi sebi kada je u službi čovjeka i društva, te kada ispunjava akcionu i saznavnu ulogu. Od svega što je radio i u čemu se stvaralački ogledao, Radovan Zogović je najtrajnije ostao zapamćen kao pjesnik. U ranoj fazi između dva rata antifašistički poetski angažman doživio je kao burnu inspiraciju. Njegova *Pjesma o biografiji druga Tita*, oblikovana po modernom stepenastom modelu stiha, po ugledu na Majakovskog, prije je ušla u narod nego u knjige. Za prvih pet godina doživjela je više od desetak izdanja, od čega je polovina bila na stranim jezicima.

U početnoj poetskoj fazi kod mladog Zogovića paralelno se javljaju dvije linije – jedno su motivi nastali kao odraz istorije, a drugo je socijalna tematika. Prve njegove objavljene pjesme iz *Venca* 1926. i 1927. godine bile su *Krunisanje Stefana Dečanskog*, *Oproštaj sultanije Mare s braćom*, *Roksandine oči* i *Na Kosovu*. U istom ranom periodu po drugoj liniji, karakteristični su naslovi kojima se direktno kazuju teme – *Hljebu*, *Rataru*, *Ramazansko veče u džamiji predgrađa*, *Tugovanka u predgrađu*, *Pjesma nezaposlenog radnika*. U ovom periodu s učvršćivanjem pokreta socijalne literature, oko 1930. godine, javlja se veliki broj pjesama s motivima predgrađa koje se prepoznaju po Cesarićevom poetskom uticaju.

Paralelno s događajima u Španiji, Zogović kao pjesnik prolazi kroz idejno sazrijevanje, što se najbolje vidi iz ciklusa njegovih stihova sa španskim motivima. U posljednjoj međuratnoj deceniji objavio je u periodici u dvadeset i pet raznovrsnih glasila, pretežno nove, progresivne pjesme, kao i četrdesetak onih tradicionalne građanske orijentacije. Njegova rana, policijski zaplijenjena i uništena zbirka iz 1936. godine nosi naziv *Pesnici*, a u drugoj pod nazivom *Plameni golubovi* iz 1937. godine, našla se većina perio-

dički objavljenih pjesama. Sintezu starog i novog u Zogovićevom pjesništvu predstavljala je nakon deset godina objavljena obimna zbirka *Prkosne strofe* (1947), za koju je ovaj autor dobio nagradu vlade FNRJ. Zogović je o sebi govorio kad je sumirao rezultate svoga života i rada: „Ne znam je li mi i koliko mi je pošlo za rukom da u stihovima to izrazim, ali komunizam sam odista doživio i primio kao svoju sudbinu, kao jedinu aliterativu, bez koje život za mene nema smisla.“ (1985: 20)

Novi motivi u najvećoj mjeri su sadržani u *Poemi o Titu*, u pjesmama o pobjedi pod Moskvom i o vijencima na grobovima sovjetskih vojnika poginulih u borbama za oslobođenje Jugoslavije. Iz ovog perioda potiču prve Zogovićeve programske pjesme, ali i lirske tvorevine dugog stiha, kao što su *Jabuka na vjetru* ili *Sjenokos*, ili iz nešto poznijeg doba *Jablan pod prozorom*. Ovom krugu pripadaju i tvorevine u kojima je došao do izražaja Zogovićev lirizam – *Krila*, *Zapis o vjetru razvigoru*, *Bolnica u julskom jutru*, *Izdig u platinu*, *Naknadno o ljubavi* i druge. „Potrebno je, međutim, podsjetiti na jednu vrlo bitnu činjenicu kada je riječ o zogovićevskoj ideologiji i poetici“, konstatuje Borislav Jovanović. „Zogović se kao pjesnik neprestano transformisao, selekcionisao – od svojih početaka do posljednje zbirke *Knjažeska kancelarija*. O tome govori i on sam, spominjući u *Napomenama*, uz izdanje zbirke *Prkosne strofe*, štampane 1947. (u koju je unio pjesme pisane od 1934. do 1947. godine) na tri razdoblja pjevanja u relativno kratkom, međuratnom periodu. Od pjesama nastalih prije tog perioda, uzeo je samo jednu – *Ruke zbog kojih patim*, objavljenu 1930.“ (2009: 8–9)

*Došljaci* – pjesme *Ali-Binaka*, literarno vrijedna ciklus-poema od pet djelova, narasla je u *Prkosnim strofama* u jedanaest pjesama. Ovom djelu Zogović se i kasnije vraćao kada je nakon približno desetogodišnjeg kućnog pritvora objavio *Došljake*, 1958. godine kao privatno, dorađeno izdanje. U finalnoj verziji *Došljaci* su sastavljeni od dvanaest pjesama i nekoliko informativnih priloga u dodatku.

Radonja Vešović smatra da “i ako ništa tako ne prezentira stepen darovitosti pjesnika kao njegova intimna, pogotovo ljubavna poezija, i to upravo zbog nekog utiska o autorovom nemaru prema ovom dijelu svoje poezije, valja i ovdje istaknuti da zbirka *Povremeno zauvijek* do očiglednosti potvrđuje sve karakteristike jedne velike poezije, to jest da se one korijene u odgovarajućim bogatim prostranstvima i rudištima Zogovićevog lirskog talenta i obrazovanja.” (1988: 93–94)

Umjetnička svojstva pjesama Radovana Zogovića oličena u njegovim najboljim i najcjelovitijim zbirkama, kao što su *Artikulisana riječ*, *Lično*, *savim lično*, *Knjažeska kancelarija*, *Povremeno zauvijek* i *Supret za sutra*, kreću se od futurističko-ekspresionističke poetike do socijalne i revolucionarne



Stihovi pjesme *Lovćen* su strukturirani po sličnom obrascu:

„More se  
                    pod Lovćenom  
                                    mjenja svakog sata:  
čas je zeleno  
                    na pokislu travu,  
čas je  
                    ko njiva pred klijanjem,  
                                    čas se  
zanjiše  
            i bljeska,  
                    ko pšenično klasje (...)  
Lovćene,  
            ti zadnji  
                    gledaš  
                            na rastanku  
kad more  
            roblje  
                    svezano  
                            odnosi.  
Po oblaku  
            tvome  
                    sudim o oblaku  
što ravni mori,  
                    što munjinom zrijeva.  
Ti si  
            katarka kamena,  
                    što nosi  
crnogorski barjak stradanja i gnjeva!“ (2007: 41–43)

Pjesma u kojoj su izraženi socijalni i egzistencijalni motivi nosi naziv *Epitaf Nikolici, knjaza Miloša berberčetu*:

„U grobu neznanom koji pokriva laporska zemlja tvrda  
skrio se od ljudi dječak Nikola, berber knjažev,  
skončavši se, izmučen i zapanjen, kao žrtva  
dječaćke svoje nesmotrenosti i nepažnje.

Dužnost njegova bješe da knjazu prinosi i dodaje  
Vodu za zapiranje – pošto je ugrije i prohladi.  
Al' jednom – osluškivaše odjeke vesele dječje graje –  
Ne ugodi. I gospodar se opari otpozadi.

Rasrđen, knjaz i gospodar Nikolicu dade tući,  
Pet dana po trideset i jedan štap, Knjažeskom rukom strugan.  
I dječak do noći buncaše od prošlih šiba, od noći o budućim.  
A petoga dana se, pod štapom, oprosti sviju muka.

Petoga dana gledaše krv svoju kao u nešto sasvim tuđe,  
I pobježe za vječno od rana, batine i stražara...  
Pomen grobu njegovu pod svakim brežuljkom i šibućem!  
Mir mom dječaku! Neka se za sve naodmara!“ (2007: 307)

Od 1949. godine gotovo naredne dvije decenije – u javnosti je u vezi s imenom Radovana Zogovića trajala tišina. Velika pauza u njegovom društvenom angažmanu i književnom radu trajala je duže od šesnaest godina. Posljednje luksuzno izdanje zbirke *Atikulisana riječ* publikovala je Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“ iz Podgorice 2021. godine. U predgovoru ovom ostvarenju Miraš Martinović navodi da su „u djelu Radovana Zogovića poetika i etika našle najljepšu sintezu. *Artikulisanu riječ* čine stihovi – bjeluci koje je vajala moćna rijeka vremena, i pjesnik, duboko zaronjen u njene virove, odakle je zahvatao. U raznorodnom književnom djelu slijedio je putanju vijeka. Nigdje se pjesnik i vrijeme ne prepliću tako dubinski kao u ovom djelu. On je i savremenik i sudionik. Pravednik s posebno izoštranim čulom za pravdu u nepravednom svijetu. Budilnik koji budi, pravednik koji djeluje, stihom i životom. Spornik u vremenu u kome je mnogo spornog. Osim visokih umjetničkih i estetskih vrijednosti, Zogovićovo djelo je svojevrсно svjedočanstvo iz kojeg pažljivi čitalac može čitati rukopis vremena.“ (11)

Zogović je za poklonike literature neuporedivo poznatiji kao autor poetskih nego prozних radova. Njegov pripovjedački opus je interpoliran u dvije zbirke pripovjedaka - *Pejzaži i nešto se dešava* i *Noć i pola vijeka*, kao i narativnom izboru objavljenom u tadašnjem Titogradu, 1988. godine. Od spomenutog literarnog opusa, izdvojićemo pojedine naslove indikativne za ciklus o kojem je riječ: pripovijetke hroničarskog tipa koje govore o prvoj, drugoj i trećoj smrti junaka Marta Kržanića, kao i one kojima spomenuto žanrovsko određenje stoji u samom naslovu, kao što su prva, druga i treća hronika Veljka Ostojića, čiji podnaslovi emaniraju komponentu motivske podvojenosti (*Očevi i osvete*, *Djeca i djetinjstvo*, *Tuga i svatovi*).

“Radovan Zogović”, Danilo Radojević navodi u tekstu *Tragika naroda u Zogovićevoj noveli “Nerazdvojni”*, “je poznatiji kao pjesnik, iako je autor većeg broja proznih djela, zbirke novela *Pejzaži i nešto se dešava* i *Noć i pola vijeka*, romana *Kožuh sa pola rukava* i dr., koja spadaju u najbolje stranice crnogorske prozne literature. Zogovićeva proza nosi mnoge odlike njegove poezije, pa bi uporedna analiza toposa, misaono-pjesničke strukture, kompozicionih elemenata, donijela cjelovitiju sliku o tome istinoljubivom svjedoku ljudskih patnji, osobitom literarnom stvaraocu velikog talenta i visoke pismenosti.” (2003: 48)

Radojević analizira motiviku i pripovjedački postupak u noveli *Nerazdvojni* iz zbirke *Noć i pola vijeka*, uočavajući da se sadržaj date novele odnosi na godine nakon Prvog svjetskog rata, koje su posebno bile tragične za crnogorski narod. Ovo književno ostvarenje pisano je u obliku sjećanja iz djetinjstva, kroz koji autor opisuje sukob vojske, žandarma i opkoljenih komita, da bi u njegovom drugom dijelu on dao slike obespravljenih i progonjenih. Autor naglašava jezu tzv. “bijelog terora” nad Crnogorcima, prikazujući starca i dječaka koji posljednjom snagom tragaju za grobom sina, odnosno brata. Poslije opisa njihove smrti, Zogović se vraća opisu prirode, čime zatvara krug kazivanja. Nakon što je 1918. godine uništeno dostojanstvo crnogorskog naroda, on opisuje taj isti narod koji je doveden do najniže tačke biološkog opstanka.

Kao umjetnički najuspjelije ostvarenje u ovom ciklusu javlja se *Starinska priča*, po kojoj ovaj dio Zogovićevog stvaralaštva i nosi ime. Osim spomenutih ostvarenja s temom iz „starinskih razdoblja“ u navedeni pripovjedački izbor spadaju i djela s istorijskom i ratnom tematikom, bilo iz turskih vremena, bilo iz Prvog ili Drugog svjetskog rata. Ovakva ostvarenja su, na primjer, *Nedopletena vrša*, *Frontovi i naviljci*, *Opruga*, *Sestra*, *Nedovršena polemika*, *Oslobođenje ličnosti*, *Ožiljak*, *Žir i hljeb*, *Bosa majka na slani*, *Pejzaž sa psima i ranjenikom*, kao i priča s poslijeratnom tematikom – *Koncept*.

U krugu ostvarenja čija se fabula odvija u mirnodopskim uslovima, s direktnim reminiscencijama na još uvijek svježu ratnu stvarnost, kao umjetnički najkvalitetnije javlja se ostvarenje *Anamneza*, intonirano gorko-humorističkim koloritom i ispričovijedano većim dijelom u dijaloškoj formi. Globalna karakteristika spomenutih Zogovićevih priča i pripovjedaka jeste zanimljivost u opisima, upečatljivost u slikanju karaktera i plastično prikazana psihologija između pojedinca i mase. Sva narativna ostvarenja ovaploćena su u formaciji kritičkog realizma, što čini značajan preokret u odnosu na socrealističku pripovjedačku tehniku.

Ličnu, porodičnu i intimnu stranu života svog književnog lika, Zogović pruža u formi koncentrisane obrade izdvojenog inserta iz realnosti, u kojima postiže uspjele uspostavljenju ravnotežu između opštih (društvenih) i ličnih

(individualnih) momenata. Kao nadređena predmetna područja iz ciklusa tzv. *starinskih priča* javljaju se zaostalost, primitivizam, antagonizam između mase i pojedinca, umjetnički oslikan kroz opservativnu prizmu glavnog junaka, koji se u psihološkom i mentalnom pogledu ne uklapa u dati ambijent.

„Zogovićevo pripovjedačko delo (ako se uzmu u obzir samo tri objavljene knjige)“, Vojislav Minić određuje sinhronijsku i dijahronijsku ravan proznih ostvarenja ovoga pisca, „sačinjavaju dvadeset i tri pripovijetke u kojima vremenski kontinuitet teče od piščevog ranog djetinjstva, preko balkanskih ratova i austrijske okupacije Crne Gore u Prvom svjetskom ratu do revolucije, a to je vremenski period koji se karakteriše u mnogim značajnim događajima, kako u društvenom, tako i u piščevom ličnom životu. Njegovu pažnju kao pripovjedača uglavnom privlače socijalno-istorijska zbivanja: oslobodilački ratovi, borba protiv austrijske okupacije, borba skojevaca i komunista između dva rata, tok narodnog ustanka revolucije, a u sklopu tog širokog dijapazona socijalne problematike, više ga privlače porodične, nego pojedinačne sudbine jer pojedinac se ispoljava uglavnom u porodičnom krugu.“ (Kalezić, 2002: 323)

U daljem tekstu Minić uočava tematske korpuse koji se poklapaju s periodima Zogovićevog djetinjstva (hronike o krvnim osvetama) i mladosti (međuratni period ilegalne borbe Komunističke partije i zrelog doba revolucionara). Bez obzira na to što krugovi Zogovićevih pripovjedaka predstavljaju zasebne cjeline, one se motivski i sadržajno „prelivaju“ jedna u drugu, zaokružujući vlastiti autobiografski sadržaj.

U zbirci iz 1968. pod nazivom *Pejzaži i nešto se dešava* ostvarenje *Život*, autor u pripovjedačkom izboru iz 1988. godine mijenja u *Starinska priča*, po kojoj prvih šest pripovjedaka nosi globalno predmetno određenje. Osim za austrijsku okupaciju i preživjele oblike patrijarhalnih društvenih odnosa, ovaj ciklus vezan je za starinske običaje po kojima se lični život pojedinca utapao u kolektivnu egzistenciju plemenske zajednice, od krvnih osveta do borbe za opstanak.

Iz ovog uskog segmenta Zogovićevog pripovjedačkog opusa, ostvarenje *Starinska priča* izdvaja se kao literarno najuspjelije. U prologu djela, autor pruža upečatljiv opis izdvojene i stiješnjene njive u selu Motičani, s uspelim poređenjem: „ličila je na privremeno pribježište nevoljena čovjeka“, kao i sive kuće na njoj, „gotovo slijepe od prgavosti.“ (2007: 5) Ovakvim, neposrednim i intrigantnim početkom, pisac budi čitačovo interesovanje za glavnu junakinju, koja čudnim splotom okolnosti ostaje bez imena, kao osnovnog simbola identiteta:

„To je bila domaćica kuće, žena Mida Radonjića, koju niko u Motičanima nije zvao po imenu, nego Midovica, a u svađi i iza leđa Medovica, što je značilo: medvjedica, mečka... A sve to oduvijek nije bilo tako. Svoje ime,

pravo, imala je i ona: Natalija“. (6) Retrospektivno počinje da se odvija priča o djevojci seoskog porijekla, Naški Mašović, koja još u ranom djetinjstvu ostaje bez oca, koji odlazi u manastir Dečane zato što je „pogriješio sa svastikom, zaboravljen još za života, nepominjan poslije smrti“. (6) Stroga pravila patrijarhalnog morala i shvatanja plemenske časti važe i za Nataliju – Našku, koja se neočekivanim spletom okolnosti na pazaru upoznaje s mladićem Midom, čiji portret Zogović daje plastično, pospješujući ga indikativnim detaljima: „Lice mu je bilo meko, ovalno: tamnopotost, preplanulost, koje su prema bradi i oko nje bile gušće, produžavale su lice i isticale ovalnost. Nešto sasvim drukčije, sasvim oštro preko te ovalnosti i mekoće bili su brkovi: dva šiljata nožića u crnim kanijama.“ (6)

Kao po motivu usuda, često tretiranom u okviru našeg narodnog stvaralaštva, naročito umjetnički uspjelo u pjesmi *Ženidba Maksima Crnojevića*, Natalija ne obraća pažnju u dovoljnoj mjeri na pojedinost koja joj se u momentu poznanstva s neznancem nije učinila od sudbinskog značaja – mladić je preko nogu bio pokriven pokrovцем od kostrijeti, što je ona u svojoj neopreznosti protumačila kao posljedicu činjenice da je padala kiša. Nakon šturog i uzdržanog propitivanja kod rođaka nepoznatog mladića, djevojka prima burmu, uz čvrsto obećanje da svatovi dolaze za svega nedjelju dana. S obzirom na to da porodici ne može da pruži nikakve tačnije podatke o budućem suprugu, njen brat ubrzo saznaje da je Naškin vjerenik zapravo jedan od blizanaca Radonjića, koji je još u ranom djetinjstvu pao s trešnje i ostao hrom.

Saznavši da je prevarena, glavna junakinja nema želju da se raspituje do kojeg stepena seže mladićev defekt, zato što odustaje od vjenčanja, opravdavajući da to čini zbog načina na koji je proigran njen djevojački ponos. Ovaj momenat čini bitnu tačku dramskog zapleta ostvarenja *Starinska priča*, dok kulminaciju predstavlja trenutak u kojem, nakon neuspjele prosidbe, dolaze svatovi i prijete djevojčinoj braći, primoravajući je da na silu pođe svom novom domu. Naškina majka čini sporednu, ali važnu kariku u lancu junakinjinog stradanja i duhovnog urušavanja jer je nagovara da popusti, uzdajući se da će sveštenik, kad bude čuo njeno kategorično odbijanje, shvatiti da je ucijenjena i podržati je da raskrsti zaruke.

Koloplet nelogičnih, ali i neumitnih događaja se nastavlja, tako da i sam sveštenik na Naškino negiranje vjenčanog čina prelazi preko njene riječi, praveći se da nije razumio ili čuo, prepuštajući je surovoj osudi seoske mase, koja kao da želi da joj naplati sopstvene promašenosti i emotivne ponore komentarima: „Prevarena? Zinulo joj na njegovo lice, pa mu nije premjerila noge! Nema da se tiče i da se izmiče!“ (34)

Posljednja scena pripovijetke, u kojoj je autor detaljističkim manirom prikazao potpuni slom glavne junakinje jeste prizor požara na imanju Radonji-

ća, kada ona pokušava da pobjegne. Navedena epizoda u epiloškom segmentu djela istovremeno simboliše junakinjino neumitno stapanje sa sudbinom u koju je bez svoje volje, nesretnim spletom okolnosti, gurnuta. U pripovijeci *Starinska priča* pisac ostaje u tematskim okvirima patrijarhalnog načina življenja i poimanja života, oslikavajući potčinjenost pojedinca porodičnim i plemenskim stegama. Nasilnom udajom, Naška gubi ličnu i porodičnu sreću. Njen djevojački ponos je slomljen, pa ona postaje rob u rukama surovog muža i njegove porodice, rađajući i sahranjujući brojnu djecu u mržnji i neslozi, bez ljubavi i razumijevanja okoline: „Sudio joj je kako je sam mogao i umio. A život mu je u tome bio svesrdan ortak i pomoćnik.“ (58)

Psihološka neusklađenost opšteg i ličnog, kao i odnos između pojedinca i mase predstavljaju temu ostvarenja *Nerazdvojni* koje u ciklusu *Starinskih priča* u najvećoj mjeri odiše bizarnim prizorima i bestijalnošću. I ovdje je tragika umjetničkog zbivanja sa šireg, istorijskog i društvenog plana pomjeren na porodični i intimni, u slici života crnogorskog naroda pod austrijskom okupacijom. Predstavu ljudskog raščovječenja u predratnim uslovima niskog socijalnog statusa i neizgrađene svijesti glavnog junaka autor osvjetljava na nekonvencionalan način, obogaćujući izraz poetskim slikama i digresijama. Ovakav prozni postupak čini da pojedine Zogovićeve pripovijetke-hronike, posmatrane sa stanovišta forme, posjeduju odlike mini-romana neorealističkog prosedea. U epilogu ovo djelo upotpunjuje mozaičku strukturu opštom slikom stradanja nedužnog naroda, čime autor uopštava tragiku pojedinca i uzdiže na univerzalni nivo.

U trima pripovijetkama o prvoj, drugoj i trećoj smrti Marta Kržanića, autor razvija drugačiji oblik literarnog izražavanja, specifičan za formu tzv. *porodične hronike*, koju odlikuje rastresita i motivski raznovrsna građa, međusobno povezana labavijim strukturnim sponama. Tri spomenute pripovijetke, koje još u naslovu izražavaju predmetno jedinstvo posredstvom glavnog junaka, utemeljene su na crnogorskoj pripovjednoj tradiciji, u najintenzivnijoj mjeri formiranoj pod uticajem djela Stefana Mitrova Ljubiše i Marka Miljanova Popovića.

Istovremeno, u ovoj modernizovanoj povijesti o crnogorskom selu, očigledna je izrazita inovativnost stvaralačkog postupka, koju je generacija socijalno orijentisanih pisaca inkorporirala u literaturu realističkog prosedea, noseći obilježja modernijeg pripovjedačkog postupka kakav su, primjera radi, njegovali Mihailo Lalić ili Milovan Đilas. Taj stil novog, dokumentarnog realizma, karakterističan je za Zogovićeve pripovijesti iz seoskog života koje predstavljaju najbolji dio njegove proze.

Unoseći dozu psihološkog u realističku pripovjednu nit, autor polazi od događaja koji se odigrao, uzimajući ga kao odrednicu narativne inspiraci-

je, u daljem predmetnom toku usložnjavajući fabulativno i motivsko jezgro. Evokacija kao postupak prisutna je u Zogovićevom djelu, i po sudu jednog od nauspjelijih predstavnika fenomenološke škole, Emila Štajgera, treba je uzimati kao suštinsku karakteristiku lirskog, iz koje se sve druge odlike mogu izvesti. Po ovako ispoljenom shvatanju, dimenzija pamćenja konkretizovana je u fenomenu evokacije, ali ona ne počiva isključivo na nivou proste hronološke reprodukcije događaja. Autorska asocijativnost neočekivana je i bogata, što produkuje time da se fokus naracije neprestano pomjera, kao i sama predmetnost posmatrana iz raznovrsnih vizura.

Spomenutu asocijativnost Zogović produkuje nizom originalnih porređenja, koja se naročito uspješno demonstriraju u ostvarenju *Tuga i svatovi*, posvećenom posljednjoj od hronika o junaku Veljku Ostojiću: „Stajao je na jednoj nozi kao oglodan i podskuben stožić sijena“; „Zeljo Radmilović je odveć lisičio i čuvao svoju glavu“; „Ljubišina žena predusretljivo se smješkala tankim usnama i sitnim očima zakrovljenim trepavicama...“<sup>1</sup>

Fabula hronike o Veljku Ostojiću djeluje kao apsurdna, ali i vjerodostojna istorija krvne osvete vezane za tri generacije junakove porodice. Mjesto odvijanja radnje na početku ostvarenja je zatvorska ćelija, u koju ovaj junak dospijeva pod sumnjom da je učestvovao u ilegalnoj komunističkoj organizaciji. Student, koji pripada svijetu savremenosti, svojim zatvorskim sapatnicima kazuje o nerasčišćenim računima krvne osvete, koja se beskrajno provlači do njegovog vremena.

„Novela?“, Radojica Tautović piše o formalnim strukturnim odlikama Zogovićeve narativne zbirke *Pejzaži i nešto se dešava*. „Ustvari, portreti Zogovićevih junaka oblikovani su kao neka savremenija naracija koja, svojim sklopom, pa i obimom, teži da premosti granični usek između novele i romana, između dramskog i epskog, između beletristike i esejistike. U toj težnji se takođe manifestuje i ostvaruje autorov razvoj, koji svedoči o sposobnostima podmlađivanja ovog našeg samosvojnog starijeg pisca. Pravo stvaranje, uostalom, nije ništa drugo do vid večnog podmlađivanja.“ (1970: 129)

U jedinom Zogovićevom romanesknom ostvarenju *Kožuh sa pola rukava*, koji je trebalo da predstavlja prvi dio nenapisane trilogije, vremenski raspon opisivanih događaja nije širok za mnoštvo motiva i tema koje se međusobno ukrštaju i prepliću. „No, ma koliko svet ovog pisca bio situiran u različita vremena i razne prostore“, konstatuje Milorad Stojović, „ima nešto što ga iznutra vezuje i što ga na neki način spaja sa našim i svakim drugim vremenom. To je, pre svega, onaj kontinuitet zla i patnje koji čoveka prati od

<sup>1</sup> Svi citirani primjeri su iz pripovijetke *Tuga i svatovi*, objavljenoj u knjizi *Starinske i druge priče* (Radovan Zogović: *Sabrana djela u deset knjiga*), priredio akademik Slobodan Kalezić, Štampar Makarije/Oktoih, Podgorica, 2007.

iskona, na jednoj, i večni napor i borba za ljudsko ostvarivanje, za humanije ustrojstvo sveta, na drugoj strani.“ (Stojović 1987: 67)

Aktuelnosti opštih motiva i tema, Zogović postiže raznovrsnošću izražajnih sredstava, bogatstvom formi koje se kreću od epske narativnosti do najisplativijih oblika lirskog izraza, od elegično intoniranih humornih vizija do oštrog satiričnog tretmana moralnih devijacija. „Zogovićev roman *Kožuh sa pola rukava*“, navodi Milosav Babović u svom tekstu *O romanu „Kožuh sa pola rukava“*, „doživi se kao iznenađenje, prije svega zato što njegova slika mikrosvijeta ne odgovara decenijama izricanim sudovima o Zogovićevoj idejnoj i estetičkoj poziciji. Jer, samo krug ljudi koji su bliže poznavali Zogovića i njegovu poziciju, znali su da su i čovjek i djelo često bili klevetani. Međutim, pjesnik koji je snažno izrazio epsku komponentu naše revolucije, napisao je roman koji frapira kritičkim odnosom prema NOB-u, što znači i prema najznačajnijem i najsvrsishodnijem poglavlju svog života.“ (Kalezić 2002: 340)

Opisi prirode dati su u funkciji vajanja atmosfere, pa Čedo Vuković u tekstu *Čovjek i priroda u Zogovićevoj prozi* konstatuje da “prema Zogovićevoj prozi zbivanje je neminovna posrednica između književnog lika i okolne prirode. Zbivanje dovodi čovjeka u izuzetno stanje fizičko i duhovno), a okolina (najbliža priroda, ambijent) kao da se tada mijenja i sa svoje strane utiče na ličnost, upletenu u zbivanja; priroda se, tada, mijenja ne samo u ljudskom oku, već i suštinski...” (1988: 221)

Način umjetničkog izražavanja Radovana Zogovića je bogat i svjež, pun lokalizama različitog porijekla, kao što su, na primjer: *nanožiti, razdvojica, otovrsti, nainjen* i tako dalje. Istovremeno, to je jezik plahovit i opor, kao što su i sami junaci djela, dok polemička intonacija romana čitaocu omogućava uvid u mentalitetske različitosti junaka.

Radovan Vučković u tekstu *Artistička svojstva pesama Radovana Zogovića* o jeziku Radovana Zogovića i pjesničkom uticaju na njegov stvaralački izraz navodi: “Učenik Majakovskog, u stvaralačkom smislu te reči, Zogović je sledio i njegov raznovrsni poetski rečnik, uvodeći u poeziju reči industrijskog doba: žurnalizme, tehnicizme, naučne termine, banalne izraze, političku terminologiju i slično. Tako je, to je bio slučaj i ostalih naših pesnika tridesetih godina, pa i onih koji nisu pripadali užem krugu socijalnih liričara (kao Ujević), u Zogovićevu poeziju ušao rečnik modernog industrijskog grada i njegovi zaglušujući ritmovi. Ali u tome Zogović kao da nije mogao slediti samo Majakovskog, već i još jednoga od majstora futurističke poezije – Hljbničkova, - makar kad je reč o pesničkom jeziku. On se mestimično oslonio na arhaizirani govor zavičaja, na žive crnogorske lokalizme, gradeći na toj osnovi i nove reči, čineći svoj izraz polifoničnim i usmerenim.“ (1988: 46)

Miroslav Đurović u tekstu *Majakovski i Zogović* ističe sličnosti i razlike između ova dva pjesnika: "Zogović se za revoluciju borio i stihom i metkom, njegovom velikom prethodniku Majakovskom pero i kist bili su jedino oružje, oba eruptivna, ipak su različite psihofizičke konstitucije; Majakovski je svoja djela stvorio u brzoj mladosti, Zogović ona najbolja u zrelosti i starosti, pjesnik *Oblaka u pantalonama* završio je život mlad, pjesnik *Jablana pod prozorom* i *Staze ispod smrča* nadživio ga je više nego dvaput; Majakovski je ne samo pjesnik revolucije, nego i revolucionar poezije, dok je Zogović spajao tradiciju i pjesnička otkrića. Sovjetski pjesnik se ubio mlad, ovjenčan slavom još za života, jugoslovenski pjesnik je doživio starost, proživjevši život pun patnji, odricanja i asketizma, osporavan i napadan..." (1988: 307–308)

Radovan Zogović je artist, promišljeni konstruktor s naglašenim subjektivističkim stavom čiju poeziju karakteriše dualizam oličen podjednako u tradicionalnom modernizmu, kao i u modernom tradicionalizmu. Privlačio ga je prometejski mit, bio je okrenut čovjeku i njegovoj antropološkoj veličini gorkijevskog tipa. Posebno su ga inspirisali Dante i Njegoš, kojima je posvetio čitave cikluse pjesama, a motive je najčešće pronalazio u sadašnjosti svog doba, u vremenu prošlom, kao i u vrelu prirode.

Slobodan Kalezić u tekstu *Zogovićevo shvatanje realizma* navodi da "zahtjevi za iskrenošću u umjetnosti za istinitošću u prikazivanju spojem emotivnog i racionalnog, tipskim uobličavanjem, prevratom sadržine nad formom, osnova su učenja prvih teoretičara realizma Šamflerija, Stendala, Žorž Sandove i Bjelinskog, a u praksi se nalaze od engleskih realista do Balzaka i Tolstoja. Na drugoj strani, Zogović je kao svoj teorijski oslonac često koristio odabrane stranice tj. shvatanja klasika marksizma – Marksa, Engelsa i Lenjina. Od stranih pisaca - posebno su mu bila bliska shvatanja književnosti Maksima Gorkog, a od domaćih – Augusta Cesareca. Kada se radi o domaćim književnim i književnoteorijskim relacijama, nužno je spomenuti da je u mnogim relacijama bio jednomišljenik sa Jovanom Popovićem i Đorđem Jovanovićem." (1988: 287)

U Zogovićevim poetskim strukturama gotovo uvijek postoje elementi deskripcije i naracije, što uslovljava raščlanjivanje poetskog materijala njegovih ostvarenja na tematske djelove. Veliki dio opusa ovog poete čine pjesme-polemike, kao vid konstruktivističkog artizma. Zogovićeva poezija i proza novim čitanjima tek treba da otkrije svoja brojna zapretna značenja.

„Premda je neuporedivo više poznat kao jedan od najznačajnijih crnogorskih pjesnika XX vijeka, Radovan Zogović dao je crnogorskoj kulturi vidan doprinos i kao književni istoričar“, Aleksandar Radoman piše o Zogovićevom kritičkom angažmanu. „Kad je sredinom 60-ih godina započeo proces njegova postepenog povratka iz deceniju i po duge građanske i stvarar-

lačke izolacije, s renomeom autoritativna pjesnika i angažovana intelektualca, grupi crnogorskih stvaralaca koji su započeli borbu za nacionalnu i kulturnu emancipaciju zasigurno je imponovalo što se i Zogović priključio tome pokretu, beskompromisno odbijajući pokušaje dvonacionalnoga tretiranja njegova stvaralaštva, ali i ukupnoga crnogorskog književnoga i kulturnoga nasljeđa.” (2018: 357–358) U navedenom prilogu autor se ne bavi Zogovićevom ulogom u sukobu na književnoj ljevici pred početak Drugog svjetskog rata, niti njegovom društvenom izolacijom u godinama po okončanju rata, već nastoji da osvijetli njegov udio u konstituisanju savremene crnogorske književne istoriografije.

Radoman ističe da su Zogovićevi književnoistorijski radovi objedinjeni knjigom *Usputno o nezaobilaznom*, rasprave (Titograd, 1983). Pisani raznim povodima u razmaku od tri decenije, od 1947. do 1976. godine, ti prilozi izborom tema koje su u njima zastupljene upućuju na zaključak da je riječ o autoru na prelazu između dva perioda razvoja književne montenegrstike. Od pet uvrštenih radova dva su posvećena Petru II Petroviću Njegošu, dva usmenoj književnosti, a jedan djelu Stefana Mitrova Ljubiše.

On smatra da proširenjem polja interesovanja s Petra II Petrovića Njegoša na djelo Stefana Mitrova Ljubiše, koji u centar naučne pažnje dolazi u trećem periodu razvoja montenegrstike, od 1968. godine, ali isto i metodološkim i koncepcijskim otklonom od tretmana crnogorske književnosti kao regionalnog fenomena, Zogovićeve studije se uklapaju u glavne tendencije trećeg perioda montenegrstike, što znači da mu pripada vidno mjesto u krugu autora koji se smatraju utemeljivačima ovog književnonaučnog pravca.

Zogović se kao književni istoričar suprotstavio tradicionalističkoj humanistici u potiranju i negaciji nacionalnog karaktera crnogorske kulture. U pismu upućenom Miloradu Stojoviću 1972. godine, on kaže: „Pravo crnogorskoga naroda da ima svoju kulturnu tradiciju kao i svi drugi jugoslovenski narodi ne može odricati, niti ga ni u jednom trenutku smatrati nepogodnim niko ko ne odriče samu crnogorsku nacionalnost.“ (Stojović 2012: 345) Dosljedan metodologiji marksističke estetike, Zogović se, kako prvom antologijom crnogorske usmene epike s jasnim nacionalnim određenjem, tako i knjigom studija i ogleda *Usputno o nezaobilaznom*, uvrstio u utemeljivače moderne crnogorske književne riječi.

## Literatura

### Primarna

- Zogović, R. (2007) *Bolnica u julskom jutru i Lovćen*. U: Prkosne strofe III. Prir. Kalezić, S. Podgorica: Štampar Makarije–Oktoih.
- Zogović, R. (2007) *Epitaf Nikolici, knjaza Miloša berberčetu*. U: Prkosne strofe III. Prir. Kalezić, S. Podgorica: Štampar Makarije–Oktoih.
- Zogović, R. (2007) *Starinska priča*. U: Starinske i druge priče (Radovan Zogović: Sabrana djela u deset knjiga). Prir. Kalezić, S. Podgorica: Štampar Makarije–Oktoih.
- Zogović, R. (2007) *Tuga i svatovi*. U: Starinske i druge priče (Radovan Zogović: Sabrana djela u deset knjiga). Prir. Kalezić, S. Podgorica: Štampar Makarije–Oktoih.

### Sekundarna

- Babović, M. (2002) ‘O romanu „Kožuh sa pola rukava“’, u: Kalezić, S. (ur.) *Crnogorska književnost u književnoj kritici V (Tradicionalna, avangardna i socijalna književnost)*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore.
- Cerović, R. (2003) ‘Pobuna i vjernost (Zapis o poeziji Radovana Zogovića)’, u: *Crnogorsko književno iskustvo (eseji, rasprave i članci o crnogorskoj književnosti)*. Podgorica: DANU.
- Đurović, M. (1988) ‘Majakovski i Zogović’, u: Babović, M. (ur.) *Radovan Zogović pjesnik i čovjek*. Titograd: CANU.
- Jovanović, B. (2009) ‘Zogovićevski put u poeziju – lirika jezika, zemlje i melanholije’, u: *Spornik* (izbor iz poezije Radovana Zogovića). Prir. Jovanović, B. Podgorica: DANU.
- Kalezić, S. (1988) ‘Zogovićevo shvatanje realizma’, u: Babović, M. (ur.) *Radovan Zogović pjesnik i čovjek*. Titograd: CANU.
- Kalezić, S. (1998) ‘Obrisi jedne poetike (Zogovićevo shvatanje realizma)’, u: *Strukture i značenja (crnogorske književne teme)*. Podgorica: CANU.
- Martinović, M. (2021) ‘Riječ koja se ne da izbrisati’, u: Zogović, R. *Artikulisana riječ*. Prir. Martinović, M. Podgorica: Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“.
- Minić, V. (2002) ‘Pripovijetke Radovana Zogovića’, u: Kalezić, S. (ur.) *Crnogorska književnost u književnoj kritici V (Tradicionalna, avangardna i socijalna književnost)*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore.
- Radoman, A. (2018) ‘Doprinos Radovana Zogovića crnogorskoj književnoj historiografiji’, *Matica*, br. 76, zima.

- Radojević, D. (2003) ‘Crnogorska epika u studiji Radovana Zogovića’, u: *Od književnog do povijesnog*. Podgorica: Crnogorsko društvo nezavisnih književnika.
- Radojević, D. (2003) ‘Tragika naroda u poemi „Nerazdvojni“ Radovana Zogovića’, u: *Od književnog do povijesnog*. Podgorica.
- Racković, N. (2009) ‘Zogović, Radovan’, u: *Leksikon crnogorske kulture*. Podgorica: DOB.
- Stojović, M. (1987) ‘Bogatstvo forme, bogatstvo života (Radovan Zogović kao pripovjedač)’, u: *Nadmoć ljudskosti*. Titograd: NIO Pobjeda.
- Stojović, M. (2012) *Pisali su mi*. Izabrana djela, tom II. Podgorica: CID.
- Tautović, R. (1970) ‘Stvaralačko podmlađivanje (Radovan Zogović: “Pejzaži i nešto se dešava”)', u: *Savremeni crnogorski pisci (kritički ogledi)*. Cetinje: Obod.
- Vešović, R. (1988) ‘Ljubav i revolucija u Zogovićevoj knjizi pjesama “Povremeno zauvijek”’, u: Babović, M. (ur.) *Radovan Zogović pjesnik i čovjek*. Titograd: CANU.
- Vučković, R. (1988) ‘Artistička svojstva pesama Radovana Zogovića’, u: Babović, M. (ur.) *Radovan Zogović pjesnik i čovjek*. Titograd: CANU.
- Vuković, Č. (1988) ‘Čovjek i priroda u Zogovićevoj prozi’, u: Babović, M. (ur.) *Radovan Zogović pjesnik i čovjek*. Titograd: CANU.
- Zogović, R. (1985) ‘Lovili su me “ka ticu u gori”’ (razgovor vodila Kurjak-Pavićević, O.), *Nedjeljna Dalmacija*, 23. juna.

Sofija KALEZIĆ

## POETICS OF RADOVAN ZOGOVIĆ

Radovan Zogović (1907–1986) was born in Mašnica, near Andrijevića. He completed his primary and secondary education in Berane, Peć, and Tetovo. A member of the Montenegrin Academy of Sciences and Arts, Zogović had his works translated into about ten world languages and was also active as a translator himself. He entered the literary scene around 1925, as an eighteen-year-old high school student from Berane.

Zogović came from a poor peasant family, as was common in pre-war Montenegro. He completed the first four grades of elementary school in three different states: first grade in the Kingdom of Montenegro, second under Austro-Hungarian occupation, and the third and fourth in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Due to his restless spirit and the fact that he came of age in a time of social upheaval, he was labeled a threat to the state and expelled from the gymnasium in Peć. He completed the eighth grade in Tetovo and then enrolled at the Faculty of Philosophy in Skopje—the same year King Alexander came to power.

Zogović graduated in 1933 and soon began to engage intensively in various forms of writing during a period of major political, social, and ideological transformation. He published an almanac titled *1930* in the South. After completing his studies, he worked with Macedonian poet Kosta Racin to duplicate the newspaper *Iskra*, an act that led to his dismissal from his job. During his student years, he was introduced to Marxist literature, joined the labor movement, and became a committed communist.

Prof. Dr. Sofija Kalezić, in her work *Poetics of Radovan Zogović*, offers a comprehensive insight into the writer's creative output—an oeuvre that continued to grow despite sixteen years of social isolation, during which Zogović never stopped discovering new worlds through the written word.

Key words: *poetry, prose, criticism, novels, war, revolution, isolation.*